

7.3 Шляхи збалансування банківської ліквідності у кризових умовах

7.3.1.1 Економічна сутність ліквідності банку та фактори впливу на неї

Ліквідність банків має важливе значення як для банківських установ, так і для фінансової системи країни. Належне управління нею, розробка ефективної та гнучкої системи менеджменту активів та пасивів є ключем до фінансової стабільності та стійкості комерційних банків. Управління ліквідністю як одна з основних фінансових характеристик комерційних банків потребує впровадження сучасних методів. Із огляду на те, що банківські установи є основою системи грошово-кредитних відносин, необхідно постійно вдосконалювати систему управління ліквідністю, яка враховуватиме поточні реалії та вимоги. В умовах повномасштабної війни українські банки зіштовхнулися із проблемою надлишкової ліквідності, що потребує нових унікальних підходів до її вирішення на мікро- та макрорівнях. У реаліях часу управління ліквідністю має бути найвищим пріоритетом у діяльності будь-якого банку.

Стійкий та надійний банківський сектор є двигуном соціально-економічного розвитку, створюючи сприятливі умови для ефективного розподілу фінансових ресурсів, підтримуючи інвестиційні процеси, формуючи платоспроможний попит на внутрішніх ринках і сприяючи підвищенню рівня життя громадян. Передумовою надійності та ефективності банківського сектору є забезпечення належного рівня ліквідності. Це може бути досягнуто за допомогою заходів монетарної політики, що проводиться центральним банком, а також у процесі управління активами та пасивами у кожній окремій установі.

Визначення категорії «ліквідність банку» у сучасних наукових працях та на практиці часто не збігаються. Слід почати з того, що дане поняття походить від латинського слова «liquidus», тобто рідкий або текучий. З погляду економіки йдеться про ступінь легкості продажу чи заміни матеріальних цінностей та інших активів грошовими коштами [273]. Проте деякі науковці вважають, що у банківській сфері термін «ліквідність» походить від слова «ліквідітет»,

введеного у XIX ст. німецькими економістами. Його трактували як сукупність банківських активів, які можна легко реалізувати на грошовому ринку з отриманням готівки для виконання поточних зобов'язань [274].

Розглянемо кілька підходів до визначення терміну «ліквідність банку».

На думку В. Стельмаха та В. Міщенка, під цим поняттям розуміють «здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання» [298]. Йдеться про здатність установи швидко акумулювати грошові кошти із різних джерел задля своєчасного виконання зобов'язань.

Визначення, запропоноване Т. Новіковою, О. Антоненком та О. Бауліною, акцентує увагу на «спроможності банком забезпечувати своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, завдяки збалансованості між строками та сумами погашення розміщених активів і строками та сумами виконання зобов'язань, а також строками та сумами інших джерел і напрямів їх використання» [284].

За цим же підходом розглядає ліквідність і О. Фусман: «здатність, не порушуючи внутрішніх та зовнішніх регулятивних вимог, виконувати усі зобов'язання у повному обсязі у необхідній валюті та у відповідний строк за рахунок структури балансу, а також спроможність фінансувати зростання кредитно-інвестиційного портфеля, зокрема завдяки запозиченням» [302].

Узагальнюючи думки попередніх авторів, можна навести визначення О. Дзюблюка, який трактує ліквідність банку як «здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе балансові та позабалансові зобов'язання та своєчасно і в повному обсязі забезпечити можливі потреби платоспроможних клієнтів у кредитних коштах за умови збереження постійної позитивної маржі між середньою вартістю наданих та залучених коштів» [272].

Із аналітичної точки зору розглядають банківську ліквідність М. Литвинюк та В. Демиденко. На їхню думку, це — «базовий показник захищеності клієнтів у ситуаціях, коли банк зобов'язаний погасити свої заборгованості у найкоротший термін» [281].

У чинному банківському законодавстві поняття ліквідності розглядається як «здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових

зобов'язань, що визначається збалансованістю між строками та сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (видача кредитів та інші витрати)» [292].

Отже, дослідження теоретичних напрацювань дає змогу виокремити такі основні підходи до тлумачення «ліквідності банку»:

- спроможність банку вчасно виконувати свої зобов'язання;
- показник співвідношення активів та зобов'язань установи;
- можливість трансформації активів у платіжні засоби [277].

На основі вищезазначеного можна вивести загальне визначення: ліквідність банку — це його здатність швидко і з мінімальними втратами трансформувати активи у грошові кошти, а також акумулювати їх з інших джерел із метою своєчасного і повного погашення зобов'язань перед контрагентами. Слід зазначити, що ліквідність банку є збірною категорією та складається із кількох взаємопов'язаних понять, адже визначає «ліквідність банківської системи» та залежить від «ліквідності балансу», що формується на основі «ліквідності активів та пасивів».

Одним із основних завдань управління ліквідністю банку є оцінка факторів, які можуть впливати на її рівень. Банк має бути в змозі не лише вирішувати проблеми з ліквідністю, але й здійснювати стратегічне управління нею на випередження, базуючись на ретельному аналізі всіх факторів, що впливають на спроможність установи виконувати зобов'язання та задовольняти попит на кредити.

На рис. 1 систематизовано чинники впливу на ліквідність банку за джерелами виникнення.

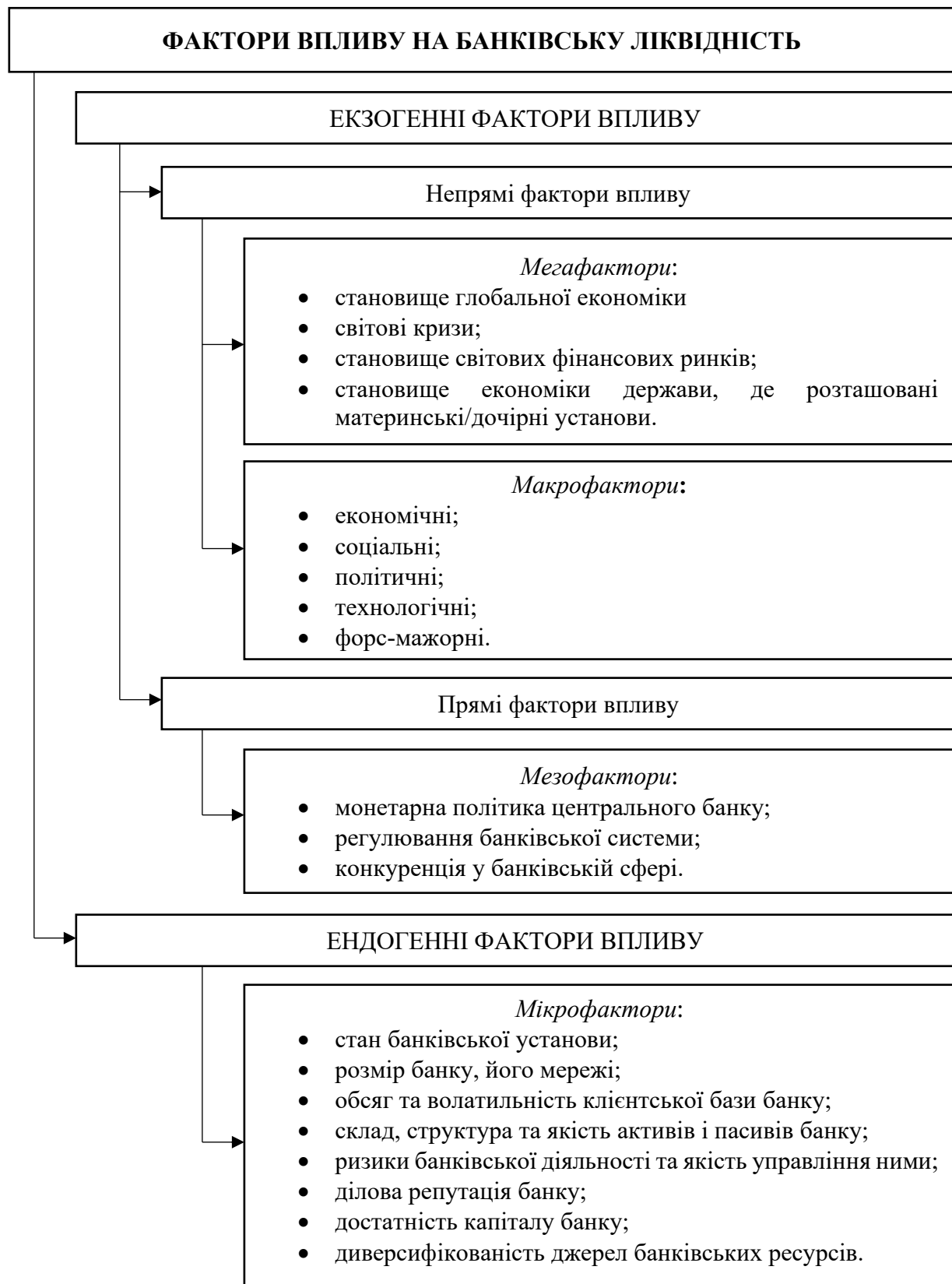

Рис. 1. Фактори, що впливають на ліквідність банку*

*Джерело: побудовано автором

Отже, всі фактори, які впливають на рівень ліквідності банку, розподілено на ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні).

Мегафактори відображають загальний стан світової економіки. Останнім часом їм приділяється особлива увага. Численні турбулентності у глобальному фінансовому середовищі та стан світової економіки призводять до проблем із ліквідністю. Зокрема, вагомим чинником може бути обмеженість зовнішніх джерел фінансування для банків через законодавчі ліміти.

На ліквідність банку впливає також стан материнської компанії, яка може періодично підтримувати його ліквідність, а також дочірніх структур самого банку, оскільки їх проблеми змушують вкладати у них додаткові ресурси, що зменшує ліквідність головної установи.

Макрофактори містять економічні, соціальні, політичні та технологічні чинники впливу. Загальний стан та розвиток економіки країни мають значний вплив на ліквідність банків. Нестабільність економіки держави може призвести до недовіри клієнтів та контрагентів до банківської системи, що здатне спричинити відтік коштів із банків та погіршити якість їхніх кредитних портфелів. Нерівномірний регіональний розвиток економіки вимагає прогнозування грошових потоків залежно від розташування банківських підрозділів. Політична ситуація також може вплинути на банківську систему і ліквідність, наприклад, щодо посилення вимог до банків або ж збільшення податкового навантаження.

Соціальні чинники полягають в урахуванні середніх доходів, витрат, заощаджень населення тощо. Ці фактори визначають бажання та здатність громадян користуватись банківськими послугами і можуть впливати на пропозицію ліквідних коштів.

Технологічні фактори пов'язані із інформаційною інфраструктурою та комунікаційними мережами. Високий рівень їх розвитку дозволяє банку оперативно реагувати на зміни, оцінювати ризики та розробляти заходи для їх зменшення. Удосконалення комунікаційних мереж сприяє покращенню співпраці між банками та різними групами цільової громадськості, що опосередковано підвищує ефективність управління ліквідністю [267].

Мезофактори відображають вплив державної політики на банківську систему країни. Один із найсуттєвіших чинників у цій групі — це політика центрального банку, яка реалізується через систему державного нагляду та регулювання банківської діяльності. Зокрема, центральний банк встановлює та контролює обов'язкові нормативи ліквідності для банків, надає кредити, впливає на міжбанківський ринок, встановлюючи обов'язкові резерви для банків, регулюючи загальну грошову масу, рівень інфляції та стан валютного ринку.

Стабільність банківської системи залежить від ліквідності кожної окремої установи. Неліквідність одного банку не обов'язково призводить до проблем у всій системі, але може спричинити «ефект доміно». За цих умов вплив на банківську ліквідність може чинити міжбанківський ринок, який сприяє оперативному перерозподілу вільних грошових коштів між установами для забезпечення загальної ліквідності.

Мікрофактори стосуються конкретного банку, на які він може впливати, тому управління ними є важливою частиною банківського менеджменту. Тому, крім зовнішніх факторів, на ліквідність банку впливають і внутрішні чинники. Можливості банку щодо залучення коштів громадян та інвесторів залежать від його репутації, фінансового стану та кількості клієнтів тощо. Ці чинники впливають на якість та структуру активів та пасивів банку [296].

Для збільшення клієнтської бази банку необхідними є кваліфікація та досвід його персоналу, оскільки це впливає на якість наданих банківських послуг і підвищує репутацію установи. Рівень кваліфікації персоналу визначається їх навичками та знаннями, що визначає можливість банку успішно впроваджувати банківську політику.

Ефективність банку та його конкурентоспроможність значною мірою залежать від компетентності банківських працівників у прийнятті рішень щодо управління ліквідністю установи. Якість банківського менеджменту визначається професіоналізмом при прийнятті рішень, які стосуються окремих операцій, а також при структуруванні балансу за строками і валютами. Також важливо, як банк реагує на невідповідності, які можуть виникнути між активами

та зобов'язаннями, тобто вибір найбільш оптимальних джерел погашення зобов'язань банку, що лежить у сфері відповідальності управлінців.

Добра репутація банку сприяє зміцненню лояльності клієнтів та кредиторів навіть у несприятливих ситуаціях, коли банк може залучати кошти за низькими відсотковими ставками.

Якість активів оцінюється за трьома критеріями: ліквідність, прибутковість та надійність. Головне завдання банку полягає у тому, щоби постійно їх збалансовувати. Важливим фактором, що впливає на ліквідність банку, є якість його ресурсної бази, яка проявляється у її стабільності. Чим більше стабільних ресурсів, тим більша ліквідність банку, оскільки це полегшує прогнозованість та керованість операціями установи.

Збалансованість активів і пасивів за сумами та строками має важливе значення для забезпечення ліквідності банку. Вона практично виключає можливість виникнення кризи ліквідності, оскільки зобов'язання банку будуть забезпечені наявними ресурсами, а узгодженість активів і пасивів за строками гарантує своєчасне виконання зобов'язань без продажу активів із втратами. Чим вище ця узгодженість, тим більш збалансованою є політика, що проводиться банком, і тим вища його ліквідність, а також фінансова стійкість [295].

Насамкінець, важливо зауважити, що для забезпечення своєї стабільності кожен банк повинен мати впевненість, що у будь-який момент він зможе задовольнити потреби своїх кредиторів і позичальників. Це досягається через збалансованість активів і пасивів, а також через відповідність строків повернення кредитів і строків закінчення депозитів. Для залучення коштів на рахунки та задоволення нових кредитних заявок клієнтів банк повинен мати бездоганну репутацію перед своїми потенційними контрагентами. Тому для банку важливо бути ліквідним, оскільки репутацію заробити вкрай складно. Це підкреслює важливість ліквідності та необхідність ефективного управління нею для забезпечення стабільного функціонування та розвитку банку.

7.3.1.2 Регулювання ліквідності банків: вітчизняні вимоги та європейські стандарти

Забезпечення ефективного та своєчасного управління ризиком ліквідності є важливою передумовою для відновлення та підтримки довіри до банківської системи країни. Це питання знаходиться у сфері відповідальності міжнародних та національних регуляторів банківського сектору. Особлива увага йому приділяється у контексті глобальних фінансових криз останніх десятиліть. Так, під час кризи ліквідність майже негайно «витікає» і може не відновлюватися протягом тривалого періоду. Вирішення цих проблем важливе для оцінки та регулювання банківської ліквідності, оскільки значна частка коштів у структурі ресурсів банку — це кошти вкладників.

Через затяжні наслідки криз та нестабільний стан банківської системи Національний банк України останніми роками вживає ряд заходів для запобігання банкрутствам, пов'язаним з економічними стресами та політичною нестабільністю в країні. Згідно із рекомендаціями Базельського комітету, угодами про асоціацію з ЄС та планами Нацбанку щодо впровадження законодавства ЄС в Україні, останніми роками почалася реалізація нового етапу управління ризиком банківської ліквідності. Цей етап ґрунтується на нормативах Директив ЄС і передбачає підвищення стійкості вітчизняних банків до короткострокових і довгострокових шоків ліквідності.

Задля регулювання ліквідності банків відповідно до поточної ситуації на грошовому ринку, Національний банк України використовує різні інструменти, як-от: рефінансування, операції репо, операції з борговими зобов'язаннями, з державними облігаціями України тощо. Однак головним методом контролю за ліквідністю банківської системи є встановлення однойменних економічних нормативів та контроль за їх дотриманням у всіх банках без винятку.

Представлення хронології подій, пов'язаних із переходом до нових нормативів ліквідності, подано на рис. 2.

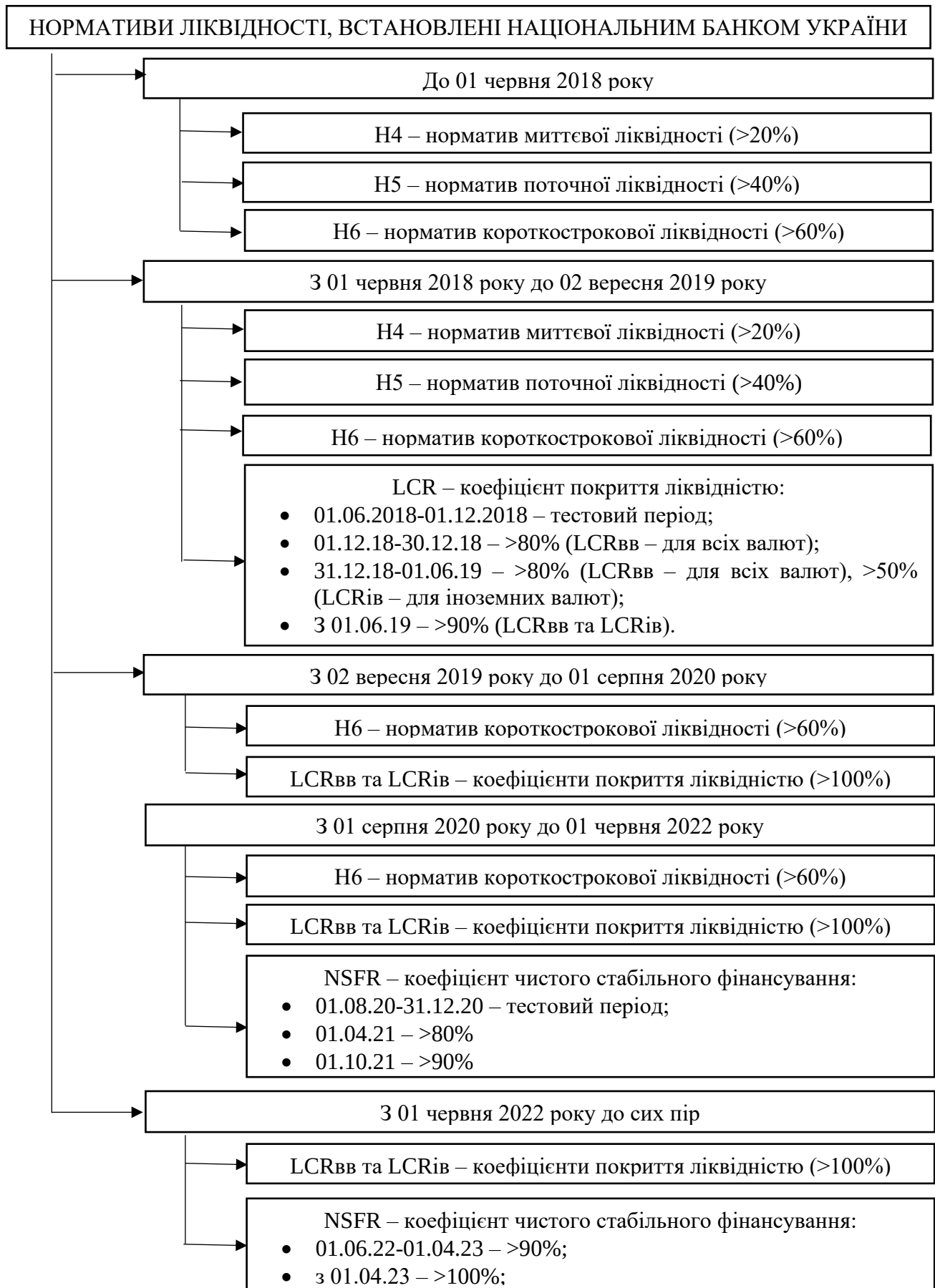

Рис. 2. Хронологія реформування нормативів ліквідності в Україні*

*Джерело: [288]

Унаслідок співпраці з міжнародними експертами, залученими через технічну допомогу Світового банку та представниками банківської громадськості України, НБУ впровадив два нових стандарти ліквідності: LCR та NSFR.

LCR, також відомий як коефіцієнт покриття ліквідністю, вже діє у 45-ти країнах світу і є одним із нормативів, створених як реакція на фінансову кризу 2008 року. Цей коефіцієнт є складовою частиною рекомендацій Базеля III.

В Україні впровадження цих нормативів розпочалося у 2019 році, коли Постановою Правління НБУ №102 від 01.08.2019 року було внесено зміни до Інструкції про регулювання діяльності банків в Україні № 368. Так, рішенням Нацбанку було виключено зі складу економічних показників нормативи миттєвої (Н4) та поточної ліквідності (Н5) та введено LCR [290].

Коефіцієнт LCR встановлює мінімальний рівень доступної ліквідності для забезпечення покриття очікуваного відтоку коштів із банку протягом 30 днів, враховуючи потенційні стрес-сценарії. Значний відтік коштів зазвичай відбувається у банківській системі в умовах криз. Відповідно до європейських стандартів коефіцієнт LCR для банків встановлено на рівні 100 %. Це означає, що банк повинен мати належний рівень ліквідності для забезпечення можливості покриття відтоку коштів протягом місяця [292]. Основними мотивами впровадження цього показника є визнання Національним банком України необхідності вдосконалення системи управління ризиками ліквідності у банках, підвищення ефективності регуляторних вимог, впровадження визнаних підходів до оцінки ліквідності, зрозумілих для міжнародних інвесторів, а також виконання зобов'язання впровадити законодавство ЄС.

Із метою підтримки фінансової стабільності банківської системи Правління НБУ ввело ще один показник пруденційного нагляду для вітчизняних банків — коефіцієнт чистого стабільного фінансування, або NSFR. Цей показник відображає рівень наявної довгострокової ліквідності у банку. Основна мета NSFR полягає у зменшенні системного ризику для фінансової стабільності, який виникає внаслідок короткострокового фінансування банків.

NSFR встановлює мінімальний рівень ліквідності банку на один рік. Згідно з європейськими стандартами і рекомендаціями Базельського комітету, мінімальне значення NSFR для банків має становити щонайменше 100 %. Цей показник спрямовано на вирівнювання активів та пасивів банків за строками їх погашення й покликано мотивувати банки залучати строкові вклади та зменшити залежність від короткострокових ресурсів і нестабільних джерел фінансування [294].

Отже, нові стандарти ліквідності, передбачені Базелем III, більшою мірою, ніж нормативи, встановлені Нацбанком у 2001 році, спрямовано на забезпечення фінансової стійкості як окремих установ, так і всієї банківської системи. Це обумовлено тим, що підходи до оцінки ліквідності банків, визначені Базельським комітетом, зосереджено на тому, що ліквідність розглядається як постійний процес, потік, а не лише як наявний резерв. Це дозволяє передбачати та аналізувати ризики, враховуючи майбутні надходження та потреби у ліквідних коштах, що зі свого боку сприяє фінансовій стабільності банків шляхом попередження і мінімізації ризику ліквідності.

Процес адаптації українських банків до оновлених вимог щодо рівня ліквідності має містити низку заходів. Зокрема, необхідно:

- дотримуватися нових нормативів;
- оцінити вплив індикаторів ліквідності на прибутковість та операції банку;
- розробити стратегію збалансування активів банку за ступенем ліквідності;
- диференціювати відсоткові ставки за депозитами різного строку із метою впливу на їх структуру;
- покращити депозитну політику банку щодо заохочення клієнтів до довгострокового вкладення коштів;
- пристосувати стратегію управління ліквідністю до нових стандартів;
- визначити інструменти для оцінки ризику ліквідності та методи його мінімізації;
- прогнозувати вхідні та вихідні грошові потоки [280].

Введення та дотримання світових стандартів ліквідності сприятиме зближенню національного банківського регулювання та нагляду з європейським, підвищенню конкурентоспроможності та привабливості вітчизняних банків для іноземних інвесторів, удосконаленню системи управління ліквідністю в окремих установах та підвищенню ефективності роботи банківської системи України.

Ліквідність банків та банківської системи не є постійною величиною, а має динаміку, що гарантує вчасне виконання усіх поточних зобов'язань і забезпечує належну кількість ресурсів для нормального розвитку економіки. Ця динаміка визначається змінами у банківській системі та низкою характерних ознак. До прикладу, з-поміж ознак зменшення ліквідності банків можна визначити такі, як: скорочення грошових коштів на кореспондентських рахунках, зростання попиту на кредити рефінансування, збільшення ресурсної залежності від обсягів міжбанківського кредитування та зменшення наявності готівки у касах банків. Ознаками збільшення ліквідності банків вважають, зокрема: збільшення сум грошових коштів на коррахунках, зниження попиту на операції рефінансування, зниження впливу міжбанківського кредитування на ресурсну базу та зменшення відсоткових ставок на ринку грошей і кредитів [281].

Управління ліквідністю полягає у забезпеченні безперебійності оплати поточних платежів банку, в аналізі та оцінці минулої діяльності банку, виборі найбільш ймовірних сценаріїв подій, оцінці ліквідної позиції банку з урахуванням альтернативних розвитку подій, розробці управлінських рішень, спрямованих на зменшення ризику виникнення дефіциту ліквідної позиції та мінімізацію витрат. Ключовим елементом успішного управління банківською ліквідністю банку є належна оцінка, яка передбачає такі кроки: загальний аналіз і оцінку функціонування комерційних банків, оцінку показників ліквідності, аналіз ліквідності активів банку, оцінку ресурсної бази банківських установ щодо ліквідності та аналіз потреби банку у ліквідних коштах.

Очевидно, збереження ліквідності банку є складним та важливим завданням. У світовій практиці розроблено методи управління ліквідністю, які стали необхідною частиною загального банківського управління. Ці методи

передбачають управління через активи, пасиви та збалансоване управління ліквідністю. Кожен метод дієвий за певних умов роботи банків, тому характеризується перевагами та недоліками (табл. 1.1).

Таблиця 1

Методи управління ліквідністю комерційних банків*

Назва методу	Зміст	Переваги	Недоліки	Умови для застосування
Трансформація активів	нагромадження високоліквідних активів із метою забезпечення потреб банку	наявність достатньої поточної ліквідності навіть у кризові періоди	нагромадження активів із низькою дохідністю	– нестабільність грошового ринку; – імовірність фінансових криз; – нестача ліквідних коштів
Запозичення коштів	запозичення грошових коштів для покриття потреб банку	– запозичення здійснюються у разі попиту на грошові кошти; – уникнення нагромадження активів із низькою дохідністю	– ризики нестачі ліквідності у періоди дефіциту ресурсів на грошовому ринку; – реалізація відсоткового ризику	– доступ до джерел фінансування всередині держави та за її межами; – наявність надійних джерел для запозичення коштів
Збалансоване управління ліквідністю	частину попиту задовольняють за рахунок нагромадження високоліквідних активів, іншу частину — на основі запозичення коштів	можливість вибору найвигіднішого поєднання різних джерел поповнення ресурсів залежно від економічних умов	необхідність здійснення постійної аналітичної роботи	– збалансований стан грошового ринку; – наявність джерел запозичення коштів у разі виникнення попиту на них

*Джерело: складено на основі [305]

Українські банки застосовують усі три підходи у різних комбінаціях. Чимало установ віддають перевагу компромісному методу до управління ліквідністю через високі витрати і значні ризики, які супроводжують стратегії трансформації активів та запозичення. Отже, більшість банків вибирають збалансоване управління ліквідністю. Воно надає можливість керувати ризиками ліквідності шляхом узгодження рішень щодо джерел залучення та розміщення

коштів із урахуванням їх обсягів та строків для забезпечення прибутковості банківських операцій. Проте, деякі банки, хоч і в невеликій кількості, досі використовують автономні методи управління.

Вибір конкретного методу управління ліквідністю залежить від різних факторів, як-от стан національної економіки, міжнародних ринків позикових коштів, рівень розвиненості ринків активів, нормативна база, зовнішнє середовище та інші фактори. Однак, важливо зауважити, що із розвитком фінансових ринків теорія повної збалансованості активів і пасивів для підтримання ліквідності втратила актуальність. Банки тепер можуть залучати ліквідні кошти на ринку, що зменшує ризик незбалансованої ліквідності. Так, у багатьох розвинених країнах Європи банки надають перевагу методу запозичення коштів. Проте, не всі банки в Україні мають однаковий доступ до таких джерел ліквідності, особливо у періоди фінансової нестабільності. Тому це може вимагати перегляду та коригування методів управління ліквідністю. Важливо мати чітке розуміння сутності управління банківською ліквідністю, її різновидів і чинників, що впливають на неї. Це допоможе банкам уникнути проблем із виконанням своїх фінансових зобов'язань й удосконалити розподіл обов'язків у менеджменті [305].

Згідно із наведеними характеристиками методів управління ліквідністю у комерційних банках оптимізація цього процесу вимагає використання комплексу методів, який має враховувати унікальність кожної установи. Ця унікальність визначається різними факторами, як-от: розмір банку, форма власності, клієнтська база, контрагенти, джерела фінансування та цілі використання коштів, а також якість корпоративного управління у банку.

7.3.1.3 Оцінка та особливості регулювання ліквідності банківської системи України на тлі війни

Фінансову стійкість банківської системи тісно пов'язано із капіталізацією, ліквідністю, прибутковістю й ризиковістю банківської діяльності. Нині ці аспекти набувають особливого значення. Питання підтримки ліквідності виникло у період пандемії, коли українські банки продемонстрували свою

здатність працювати із прибутком. Саме великий запас ліквідності забезпечив нормальне функціонування банківської системи на сучасному етапі.

Однак нині банки зіткнулися із новим викликом: намагаючись збільшити свою ліквідність, вони залучають значні суми грошей на свої рахунки, що призводить до зменшення їх доходів і, зрештою, може призвести до неплатоспроможності.

Після протидії численним кризам і шокам на початку 2022 року Україна вступила у нову фазу випробувань — повномасштабну війну з РФ. Військові операції охопили значну частину території країни, що призвело до мільярдних збитків для економіки та призупинення розвитку. Крім фізичного руйнування промислових об'єктів, критичної і соціальної інфраструктур, відтоку людського капіталу та припинення інвестування, війна практично анулювала успіхи України в економіці і фінансовому секторі, яких було досягнуто впродовж попередніх років, а саме — стримування інфляції, збільшення інвестиційного потенціалу, досягнення у роботі банківської системи. До прикладу, 2021 рік банківський сектор завершив із рекордним прибутком у 77,5 млрд. грн. Через це монетарна політика Національного банку України поступово пом'якшувалася, що забезпечило сприятливе середовище для функціонування банків та стимулювання економічного зростання в країні. Однак війна внесла свої корективи: українська економіка втратила третину свого потенціалу, а загальні збитки для економіки оцінюються у 600 млрд. дол. США [276, 289]. До того ж через складність ситуації МВФ вирішив не надавати прогнози щодо економіки країни до 2027 року [277].

Усі зазначені проблеми частково могли би вирішитися через використання надлишкової банківської ліквідності задля фінансування економіки. Однак за період війни Національний банк та Міністерство фінансів не змогли досягти згоди і розробити ефективний механізм для перерозподілу значних вільних ресурсів банків. Отже, проблема надмірної ліквідності у банківській системі України вимагає глибокого аналізу її походження та визначення способів вирішення (рис. 3).

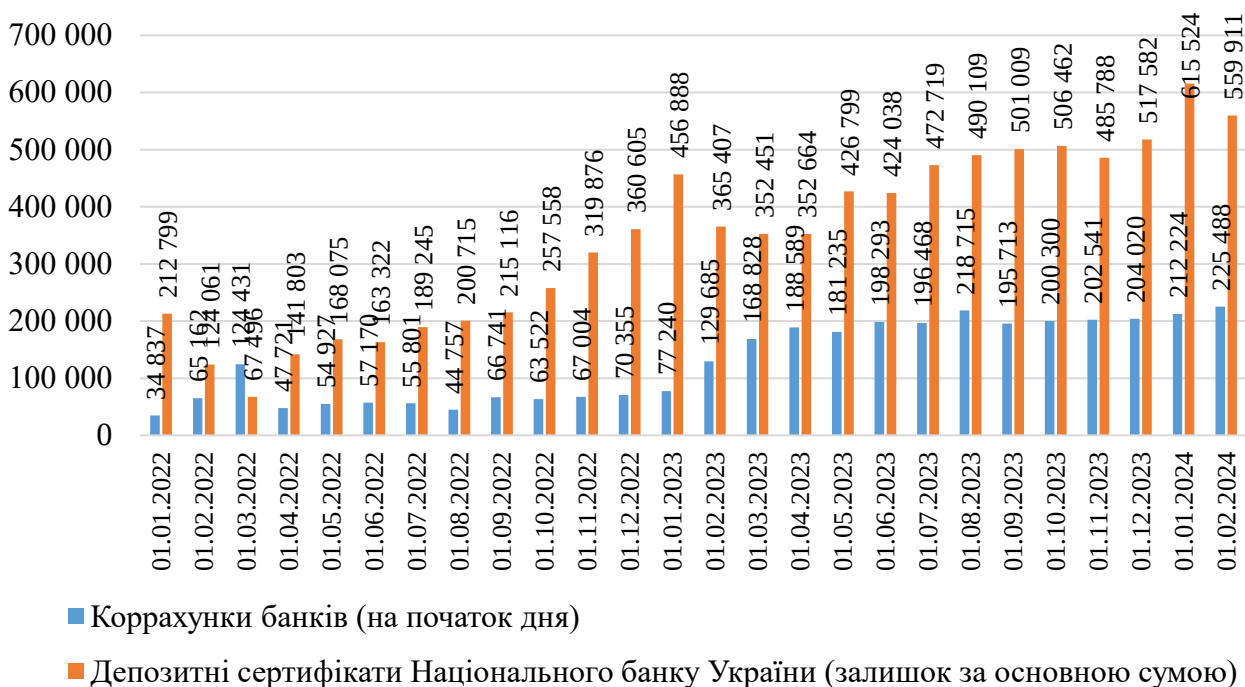

Рис. 3. Стан ліквідності банків України у 2022–2024 рр., млн. грн.*

*Джерело: побудовано на основі [298]

Незважаючи на складну економічну ситуацію, спричинену війною, обсяги зайвої ліквідності у банках постійно зростають. Якщо влітку 2022 року вони становили від 200 до 250 млрд. грн., то восени перейшли рубіж у 300 млрд. грн., а з 2023 року стрімко піднялися до понад 0,5 трлн. грн. й нині продовжують зростати. Ситуація, що склалася, є парадоксальною, адже рівень ліквідності у банках покращується, незважаючи на те, що самі банки зменшили свої прибутки і стали стикатися з втратами внаслідок деяких проблемних кредитів. Крім того, банки продовжують утримувати вільні кошти на коррахунках у Нацбанку замість того, аби використовувати їх для фінансування держави в умовах рекордного дефіциту бюджету та надання підтримки підприємствам та населенню для відновлення пошкодженого майна [287]. Вкрай необхідно дослідити корені цієї проблеми та з'ясувати, чому українські банки виявляють пасивність у видачі кредитів для розвитку економіки та підтримці бюджету через купівлю облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП).

У сучасних умовах, коли тривають постійні економічні кризи в Україні, фінансовий ринок майже не корелює з економічними тенденціями. Фактично

протягом багатьох років українська фінансова система втратила свою роль обслуговуючого сектору економіки і не лише не сприяла її активному розвитку, але частково навіть гальмувала його. Аналіз банківської сфери впродовж довоєнних років показує, що політична та економічна нестабільність, зростання інфляції, пандемія та інші чинники мали помітний негативний вплив на ринок. Такі обставини змусили банки більше зосереджуватися на підтримці власної фінансової стійкості, а не на активному кредитуванні, що відбилося на розвитку і банківського сектора, і економіки загалом [268].

Отже, можемо зазначити основну тенденцію у діяльності українських банків, що полягає у скороченні кредитування та збільшенні інвестицій у цінні папери. Ця тенденція почалася ще після виходу з банківської кризи 2014–2015 років через такі фактори:

- значні обсяги накопиченої короткострокової ліквідності через збільшення коштів на рахунках клієнтів. Ця динаміка пояснюється зростанням безготівкових платежів під час пандемії, збільшенням соціальних виплат під час війни та відстроченого попиту з боку корпоративних клієнтів;
- рекордна підтримка банків із боку НБУ на початку війни;
- збереження високого рівня дохідності від інвестицій у депозитні сертифікати центробанку;
- високий рівень кредитного ризику при видачі позик господарюючим суб'єктам та населенню [282].

Зазначені фактори пояснюють причини відсутності активного кредитування клієнтів банками та їх упередження щодо інвестування ресурсів у державні цінні папери. Банки розглядають це як метод зменшення потенційних ризиків, уникаючи високоризикового кредитування. Тому, зважаючи на високий рівень інфляції (а, відповідно, й облікової ставки), банки продовжують утримувати свої ресурси у депозитних сертифікатах Національного банку України. Викладені фактори визначають сучасну тенденцію у банківській системі України, що характеризується постійним нарощуванням надмірної

ліквідності, яке супроводжується не лише зменшенням кредитування економіки, але й обмеженням їх участі у фінансуванні державного бюджету [282].

Із метою подолання наслідків профіциту ліквідності банків НБУ та Мінфін розпочали розробку низки заходів. Так, на початку 2023 року Національний банк України збільшив нормативи обов'язкового резервування для банків.

У цьому контексті зауважимо, що рушійною силою для підтримання ліквідності у банківській системі є зміна поведінки вкладників під впливом нових обставин. За даними Національного банку України, впродовж 2022 року обсяги банківських вкладів у гривні збільшилися на 20 %, що становить майже 200 млрд. грн. Зокрема, вклади населення зросли на третину. Однак, увесь цей приріст сформовано завдяки збільшенню вкладів, які клієнти можуть знімати за вимогою, що потенційно збільшує ризики ліквідності для окремих банків. Відтак, аби змінити структуру вкладів у бік підвищення строковості, ставки для таких заощаджень мають бути вищими [270].

Із метою стимулювання зростання відсоткових ставок за строковими банківським депозитами НБУ використовує такий монетарний інструмент як розмір обов'язкових резервів. Протягом останніх років обов'язкові резерви залишалися майже незмінними, а у 2023 р. цей інструмент був переглянутий кілька разів. Крайні зміни було внесено у вересні 2023 року (табл. 2).

Підвищення нормативів обов'язкового резервування банків за коштами на поточних рахунках клієнтів передусім сприятиме зменшенню надмірної ліквідності у банківській системі, яку переважно сконцентровано на цих рахунках. НБУ передбачає, що зменшення обсягу вільних коштів у банківській системі стимулюватиме банки до подальшого підвищення ставок за строковими гривневими депозитами [300].

Таблиця 2

Нормативи формування банками обов'язкових резервів у 2014-2023 рр., у %

Дата	Кошти вкладів (депозити) юридичних і фізичних осіб на вимогу та кошти на поточних рахунках				Строкові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб							
	Національна валюта		Іноземна валюта		Національна валюта				Іноземна валюта			
	Юр. особи	Фіз. особи	Юр. особи	Фіз. особи	Короткострокові вклади		Довгострокові вклади		Короткострокові вклади		Довгострокові вклади	
					Юр. особи	Фіз. особи	Юр. особи	Фіз. особи	Юр. особи	Фіз. особи	Юр. особи	Фіз. особи
з 31.12.2014	6,5				3							
з 10.03.2020	0		10		0				10			
з 11.01.2023	5		15		0				10			
з 11.02.2023	10		20		0				10			
з 11.03.2023	10	20	20	10	0				10			
з 11.05.2023	10	20	20	20	0	20	0		10	30	10	
з 11.09.2023	10	20	20	20	10	20	10	0	20	30	20	10

*Джерело: складено на основі [286]

Важливим інструментом регулювання рівня банківської ліквідності є встановлення НБУ відповідних нормативів, дотримання яких є обов'язковим для всіх комерційних банків України. До 2019 року для оцінки ліквідності банківської системи використовувалися нормативи миттєвої (Н4), поточної (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6). Останніми роками, впроваджуючи вимоги Базеля III, у банківську практику було введено коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR), який розраховується як у всіх валютах, так і в іноземній валюті окремо. Це призвело до того, що НБУ скасував нормативи Н4 та Н5. А при впровадженні у березні 2022 року коефіцієнту NSFR припинив діяти показник Н6 [292].

Аналіз динамки показників ліквідності подано у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка показників ліквідності банківської системи України

Показники	01.01. 2022	01.04. 2022	01.07. 2022	01.10. 2022	01.01. 2023	01.04. 2023	01.07. 2023	01.10. 2023	01.01. 2024
Кількість діючих банків	71	69	68	67	67	65	65	64	63
LCR _{вв} , %	464,06	н/д	748,56	104,73	1516,19	1350,08	1911,45	2755,01	2606,73
LCR _{ів} , %	381,11	н/д	911,69	620,44	868,82	911,13	1026,36	941,20	810,39
NSFR, %	222,23	н/д	194,23	197,02	238,06	254,00	303,76	310,58	370,60

**Джерело: складено на основі [298]*

Протягом розглянутого періоду ліквідність банків залишалась на досить високому рівні, й усі ключові показники демонстрували виразну тенденцію до зростання. Коефіцієнт покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR_{вв}) збільшився ушестеро, а показник за іноземними валютами (LCR_{ів}) — у 2,5 рази; найвищого значення він досяг у липні 2023 року — 1026,36 %. Аналізуючи динаміку коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) у банківській системі протягом цього періоду, ми також відзначаємо його зростання, хоча з меншою інтенсивністю. На початок січня 2024 року цей показник у середньому по сектору становив 370,60 %. Усі ці нормативи перевищують оптимальний рівень, який має бути не менше 100 %, що вчергове підкреслює значний надлишковий рівень ліквідності банківської сфери.

Зрозуміло, що високий рівень короткострокової ліквідності був важливим фактором, який на початку війни дозволив банківській системі функціонувати стабільно зі збереженням великої частини свого капіталу. Зростання ліквідності відбулося завдяки емісійному фінансуванню державного бюджету та міжнародній фінансовій підтримці. Однак наразі однією з ключових проблем є профіцит ліквідних коштів, тож Національний банк України, зокрема, планує зменшити його за рахунок впровадження нових вимог до обов'язкового резервування, що сприятиме росту депозитів із довшим строком [271].

На основі результатів аналізу стану ліквідності банків України і виявлених проблем у її регулюванні, а також з урахуванням світового досвіду у цій галузі, вважаємо, що задля оптимізації рівня ліквідності у банківській системі України та стимулювання банків до активнішого кредитування економіки, регуляторам, зокрема Національному банку та Міністерству фінансів, слід удосконалювати свої методи та інструменти регулювання, враховуючи обмеження, з якими стикаються банки при управлінні ліквідністю.

7.3.1.4 Удосконалення концепцій управління ліквідністю банків на макро- та мікрорівнях

Управління ліквідністю відіграє важливу роль у загальному банківському менеджменті, і його актуальність особливо зростає в умовах невизначеності та кризових періодів. Проблема належного управління ліквідністю стала особливо актуальною із початком повномасштабної війни, оскільки виникла необхідність ефективної координації управлінських рішень комерційних банків та банківської системи загалом. Це важливо через той факт, що попередні кризи ліквідності, як на локальному, так і на глобальному рівнях, вкрай негативно позначилися на стабільності банківської сфери і, зрештою, на економічному зростанні країни через відповідні трансмісійні ефекти. Тому розробка концептуальних принципів управління ліквідністю окремих установ та всього банківського сектору є актуальним завданням у сучасних умовах в Україні.

За нинішньої соціально-економічної та воєнно-політичної ситуації банківська діяльність вимагає підвищеної уваги з боку керівництва установ і

наглядних органів. Поєднання ретельно обґрунтованих управлінських рішень на рівні окремого банку і на рівні регулятора може значно посилити здатність впоратися з кризовими ситуаціями і створити додаткові запаси міцності [269]. Ця концепція управління ліквідністю також підтримується дослідженнями вітчизняних та іноземних науковців і практиків. Вивчення даної проблематики дозволило сформулювати розуміння ліквідності як об'єкта управління, що охоплює як мікрорівень, так і макрорівень.

На мікрорівні ліквідність визначається як можливість банку швидко та без додаткових витрат виконувати свої зобов'язання зі збереженням стійкості та забезпеченням безперервної діяльності. На макрорівні ліквідність визначається як можливість виконувати боргові зобов'язання перед вкладниками, кредиторами та засновниками банків, а також як можливість активно залучати кошти від населення та господарюючих суб'єктів і здійснювати кредитно-інвестиційну діяльність [303].

Безперебійна робота більшості банків із початку війни значною мірою визначається ефективним управлінням ліквідністю на рівні вітчизняної банківської системи. Проте, проблема незбалансованості грошових потоків залишається на часі, навіть, не зважаючи на значні державні виплати на рахунки населення і збереження довіри вкладників. Ця проблема полягає у тому, що значна частина нових коштів, що надходять до банківського сектору, залишається на поточних рахунках у державних банках. Це підтримує загальний рівень ліквідності української банківської системи на задовільному рівні, однак призводить до певних ризиків для недержавних банків. Наприклад, на кінець 2022 року спостерігалось зменшення частки депозитів фізичних осіб, що погіршувало загальну структуру фінансування банків. Хоча це не створює негайних проблем із ліквідністю через особливості розвитку кризи ліквідності, але може підвищити фінансові ризики для окремих установ. Для деяких банків згадана проблема структури депозитів не є настільки гострою завдяки ретельній політиці управління ліквідністю з боку НБУ. Відтак, Нацбанк спонукав банки

підвищити привабливість депозитів із довгостроковим терміном дії, збільшивши ставки на такі вклади та оновивши асортимент депозитних продуктів.

Однак, як засвідчило аналітичне дослідження, такі дії регулятора значною мірою не вплинули на структуру банківських активів та зобов'язань. Зокрема, суттєвий запас поточної ліквідності в банках залишився й на початку 2023 року. Це змусило Національний банк України підняти нормативи резервування для поточних рахунків, аби заохотити банки подовжувати строки своїх зобов'язань із метою зменшення надлишкової ліквідності у банківській системі.

Отже, на даний момент ліквідність банківської системи України залишається на задовільному рівні, і ризик ліквідності є незначним. Але слід враховувати, що наявність зазначених негативних чинників може створити передумови для можливих ризиків у довгостроковій перспективі, особливо у разі збереження або погіршення загальнодержавної ситуації. Тому, на нашу думку, слід розглядати можливість розширення існуючих наукових підходів до управління ліквідністю, враховуючи ті методи та інструменти, які продемонстрували свою ефективність під час попередніх криз.

Управління ліквідністю банку грає важливу роль у забезпеченні його безперервної діяльності. Тобто на рівні окремої установи (мікрорівні), цей процес передбачає оцінку її ліквідності за обраний період та формування і реалізацію обґрунтованої ресурсної та кредитно-інвестиційної політик. Під системою управління ліквідністю банку розуміють «сукупність стратегій, політик, методик, процедур, інструментів та функцій, що реалізовані у взаємодії, та впливають на грошові потоки із метою забезпечення їх збалансованості, задоволення попиту та реалізації надлишку ліквідності» [279]. Зазначене визначення можна візуалізувати на структурно-логічній схемі управління банківською ліквідністю банку, подану на рис. 4.

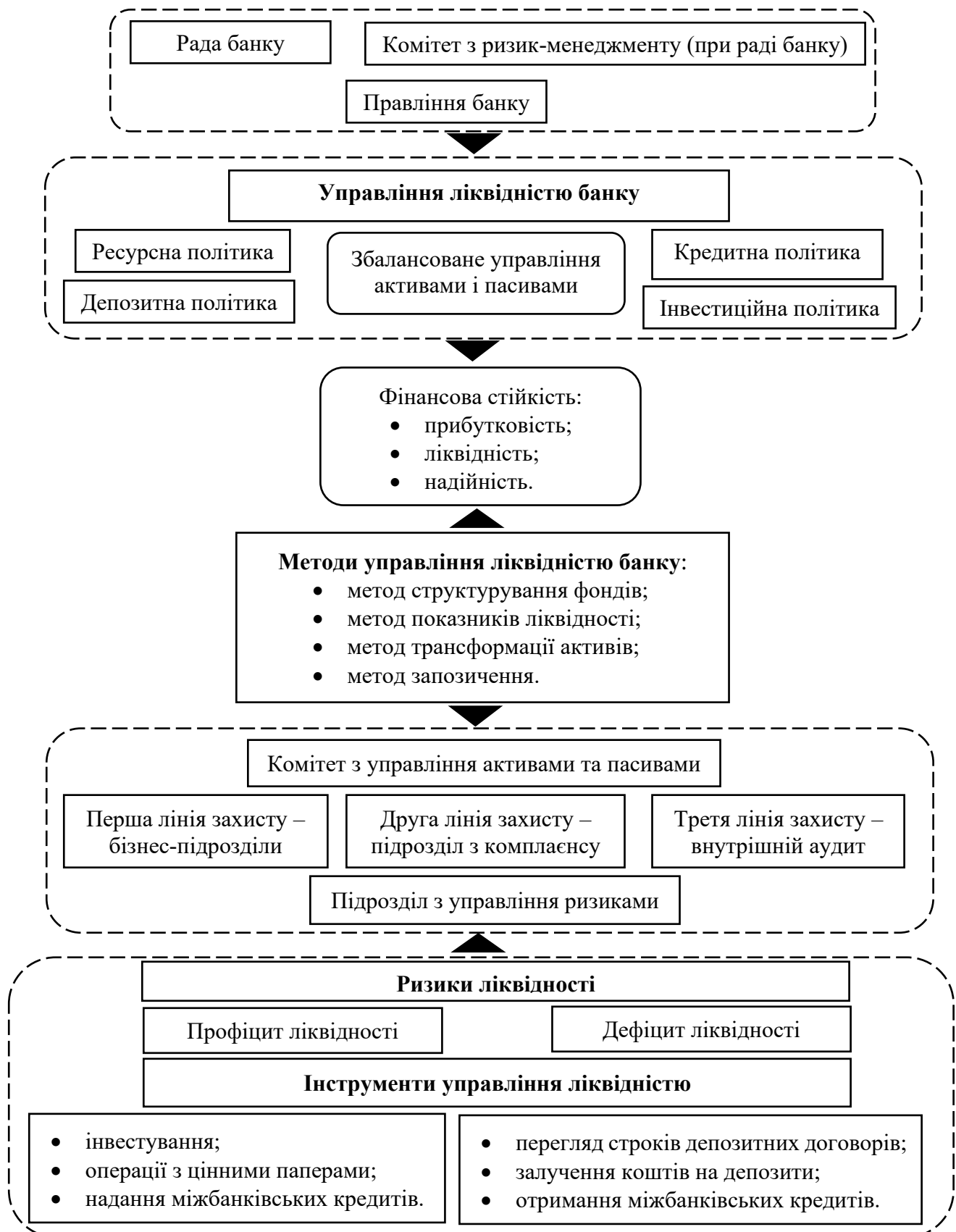

Рис. 4. Концепція управління банківською ліквідністю на мікрорівні*

**Джерело: побудовано автором на основі [272]*

Процес управління ліквідністю на рівні банку можна представити у вигляді алгоритму, який складається із восьми етапів:

- 1) постановка мети, завдань організації і реалізації управління ліквідністю;
- 2) розробка політики і процедур організації процесу управління ліквідністю;
- 3) розробка плану фінансування в кризових ситуаціях;
- 4) підбір комбінації методів/інструментів управління ліквідністю банку;
- 5) оцінка фактичного рівня ліквідності та ризику ліквідності банку;
- 6) планування цільових показників ліквідності та ризик-апетиту;
- 7) застосування інструментів управління ліквідністю;
- 8) моніторинг і контроль показників ліквідності [272].

Основною ідеєю при управлінні ліквідністю на мікрорівні є врахування трьох основних аспектів: ліквідність, надійність та прибутковість. Взаємозв'язок цих елементів становить фундамент для досягнення фінансової стабільності банку. Зазвичай більшість дослідників визначають мету управління ліквідністю на мікрорівні як «забезпечення збалансованого рівня ліквідності з урахуванням ризик-апетиту та мінімізації витрат» [272]. Для її досягнення виокремлюють низку завдань управління ліквідністю на мікрорівні:

- створення ефективного нормативно-правового забезпечення;
- впровадження науково обґрунтованих методів управління ліквідністю;
- впровадження системи індикаторів «раннього реагування» на кризи;
- підбір кваліфікованого персоналу для управління ліквідністю;
- створення відповідної культури та практик у сфері управління ризиками.

Згідно з визначеними цілями та завданнями, банки мають розробити та схвалити нормативні документи, які допоможуть формалізувати процес управління банківською ліквідністю за нормальних та кризових умов. Зазвичай такі документи (політика, методика, інструкція тощо) містять у собі повний алгоритм дій з управління ліквідністю, який враховує такі аспекти:

- мету, завдання та принципи управління ліквідністю;
- організаційну структуру, розподіл повноважень та способів взаємодії;
- перелік показників ліквідності, інструментів для її аналізу;

- порядок забезпечення інформаційними ресурсами та обміну інформацією між учасниками процесу управління ліквідністю;
- порядок складання та перевірки достовірності фінансової звітності [305].

Необхідність впорядкування напрямів банківської діяльності на основі формування та впровадження внутрішніх документів, які регламентують порядок роботи банку, неодноразово доведено на практиці. Однак, у більшості установ відсутній документ, який би визначав засади та політику управління ліквідністю. Зазвичай деякі аспекти цього питання розкриваються у внутрішньобанківському положенні щодо загального ризик-менеджменту. Це призводить до зниження якості управління ліквідністю банку, адже весь процес обмежується управлінням ризиками.

У процесі управління ліквідністю менеджмент має брати до уваги можливості банку в ІТ-сфері, економіко-математичному моделювання та статистичному аналізі, а також оцінювати кваліфікацію персоналу для проведення складних аналітичних операцій. Як було вказано раніше, вибір методів та інструментів управління ліквідністю, а також показників для оцінки, має бути системним і комплексним для забезпечення всебічного аналізу та планування ліквідності банку.

Необхідною частиною процесу управління ліквідністю є контроль та моніторинг її рівня, а також управлінських рішень, пов'язаних із цими питаннями. Після виявлення відхилень від цільових показників ліквідності комітет із управління активами і пасивами та відділ ризик-менеджменту вживають відповідних заходів для коригування дефіциту або надлишку ліквідності, використовуючи всі наявні повноваження і, за необхідності, впроваджують плани фінансування у кризових ситуаціях у межах плану відновлення діяльності.

Ефективне управління ліквідністю на рівні окремого банку може забезпечити безперебійну роботу цього банку, проте в умовах, коли фінансову систему побудовано навколо банківської сфери, існує значна загроза системним ризикам ліквідності для всіх установ. Управлінням ліквідністю на макрорівні

мають займатися регулятори фінансового сектору з метою забезпечення фінансової стабільності системи загалом. Центральний банк відіграє основну роль в управлінні ліквідністю на макрорівні через контроль за дотриманням регуляторних вимог щодо ліквідності та забезпечення рівноваги у банківській системі за рахунок проведення операцій з підтримки ліквідності (рис. 5).

Рис. 5. Концепція управління банківською ліквідністю на макрорівні*

*Джерело: побудовано на основі [272]

Макрорівень характеризується низкою суттєвих відмінностей, що відрізняють його від мікрорівня. До них, зокрема, належать: наявність ієрархії, зв'язок та координація між цілями, можливість появи нових цілей тощо.

Отже, на рівні банківської системи цілі управління ліквідністю відповідають цілям грошово-кредитної політики та поділяються на стратегічні, оперативні й тактичні. Формування цілей відбувається на основі визначення тенденцій розвитку банківської сфери, фінансового ринку та економіки країни.

Відтак, стратегічними цілями можуть бути: забезпечення оптимального рівня ліквідності у банківському секторі, ефективного виконання банками функцій фінансових посередників, підтримка та кредитування реального сектору економіки з використанням ліквідних ресурсів банків.

Тактичні цілі стосуються дотримання банками обов'язкових нормативів ліквідності та резервування, а також формування нормативно-правового забезпечення управління ліквідністю банківської системи.

У якості оперативних цілей можна вказати такі, як: утримання позитивного сальдо на кореспондентських рахунках банків у НБУ та забезпечення дієвості інструментів управління ліквідністю банківського сектору економіки [278].

Із урахуванням цілей управління ліквідністю, важливо приділити увагу принципам, які з часом стали більш обґрунтованими:

- інтегрованість: управління ліквідністю банківської системи пов'язане з монетарною і регуляторною політикою центрального банку;
- динамічність: рішення щодо управління ліквідністю мають бути гнучкими та адаптивними до змінних умов, екзогенних і ендегенних факторів;
- комплексність: управління ліквідністю має розглядатися як складна функціональна система, що впливає на монетарну політику;
- варіативність: гнучкість та адаптивність стратегій управління ліквідністю важливі для забезпечення стабільності та ефективності банківської системи в умовах змін;
- стратегічність: рішення щодо ліквідності мають слугувати досягненню довгострокових цілей і стратегії розвитку банківської системи;

- синергічність: управління ліквідністю має розглядатися як частина загальної системи менеджменту, узгоджуючи взаємовплив між різними аспектами;
- біхевіоральність: розгляд поведінкових аспектів управління ліквідністю, враховуючи вплив психологічних чинників на прийняття рішень;
- керованість: розробка дієвих стратегій, політик і процедур, встановлення метрик і показників ліквідності, а також визначення відповідальності та механізмів контролю для забезпечення ефективного управління ліквідністю та реагування на зміни у ринкових умовах та ризиках [279].

Загалом, на своєму рівні центральний банк має створювати належні умови для ефективного управління ліквідністю на рівні окремих комерційних банків, включно з такими аспектами:

- встановлення регуляторних вимог та нагляд за їх дотриманням;
- упровадження відповідальності за порушення регуляторних вимог;
- забезпечення розуміння банками впливу їх дій на ліквідність банківської системи;
- поширення обізнаності про ефективні практики управління ліквідністю, включно зі стимулюванням обміну інформацією між установами.

7.3.1.5 Шляхи оптимізації роботи банківського сектору в умовах профіциту ліквідності

Надлишковий рівень ліквідності комерційних банків створює системні ризики для макроекономіки, зокрема, через подальше зростання інфляції та девальвації національної грошової одиниці.

У перші дні війни чимало вітчизняних комерційних банків заручилися фінансовою підтримкою Національного банку України, отримуючи значні суми рефінансування. Це було необхідним кроком для збереження їх фінансової стійкості та задоволення запитів клієнтів. Завдяки цим заходам вдалося уникнути серйозних фінансових проблем і відтоку коштів із банківської сфери. Відтоді ситуація з наявністю вільних коштів у банках не просто відновилася до довоєнного рівня, але й значно перевищила попередні показники. Навіть за складних умов в економіці, спричинених війною, обсяги надлишкової

ліквідності у кредитних установах продовжують зростати. Зокрема, за підсумками 2022 року українські банки нагромадили рекордні суми вільних коштів на своїх рахунках в НБУ — понад 400 млрд. грн. Проте ці кошти залишаються у банківській системі і не використовуються для фінансування бюджетного дефіциту або ж кредитування бізнесу та громадян.

Ситуація, що склалася, характеризується своєрідним парадоксом: навіть якщо банки вклали би більшу частину вільних коштів у державні облігації або надали кредити населенню та підприємствам, загальна кількість вільної ліквідності у системі не зменшилася б. Дана теза впливає з особливостей функціонування банківської сфери. Відтак, банківська система в Україні має два рівні. Нижчий рівень містить комерційні банки, в яких населення та господарюючі суб'єкти мають рахунки, беруть кредити та здійснюють грошові перекази. Вищий рівень обслуговує НБУ, в якому зберігають свої кошти комерційні банки. Гроші у цій системі мають подвійне використання. На нижньому рівні вони належать клієнтам банків та є банківськими зобов'язаннями перед ними. На верхньому рівні кошти, що залишаються після кредитування та інвестування, банки розміщують на депозитних рахунках центробанку, що призводить до зобов'язань НБУ перед ними. Отже, ті самі кошти одночасно є зобов'язаннями банків перед клієнтами за їхніми рахунками й зобов'язаннями НБУ за депозитами банків [268].

Зауважимо, що розміщення коштів у Нацбанку здійснюється через оформлення банкам депозитних сертифікатів. Депозитні сертифікати представляють собою фінансові інструменти, які використовуються банками для тимчасового розміщення вільних коштів в НБУ на вкладних рахунках. Цей механізм грає важливу роль у регулюванні ліквідності банківської системи центральним банком. Розмір відсоткової ставки за депозитними сертифікатами розраховується за формулою: облікова ставка НБУ мінус 2 %.

У довоєнні часи банки вкладали кошти у депозитні сертифікати за залишковим принципом (після надання кредитів та здійснення інвестицій), аби отримувати хоча б мінімальний дохід на них. Із позиції центрального банку

депозитні сертифікати є важливим інструментом для виведення надлишку грошей з економіки із метою утримання інфляції, тобто відбувається так звана «стерилізація грошей». Однак, у період війни монетарні інструменти Національного банку України не працюють належним чином, особливо після стрімкого підвищення облікової ставки до 25 % у червні 2022 року.

За ситуації, що склалася, банки значною мірою обмежені в активних операціях через високі ризики кредитування в умовах економічної нестабільності, а також низькі відсоткові ставки за державними цінними паперами (ОВДП). Тобто виникає парадоксальна ситуація, коли ставка за операціями зі стерилізації коштів є вищою, ніж за державними борговими інструментами. Це означає, що за таких умов банкам вигідніше вкладати гроші у депозитні сертифікати зі ставкою 23 % порівняно зі ставками за державними облігаціями, які є на 5–10 % нижчими.

Слід зауважити, що до повномасштабної війни банки були активними покупцями державних облігацій. У їх портфелях зосередилося понад пів трильйона гривень в ОВДП. Однак, із часом обсяги їхніх інвестицій у державні цінні папери значно зменшилися. Оскільки Міністерство фінансів не має наміру підвищувати ставки за облігаціями, банки відмовляються вкладати у них кошти.

Низькі ставки за ОВДП лише частково пояснюють, чому банки мають надмірну ліквідність. Іншим чинником стала емісія грошей Національним банком України. Зокрема, у перші місяці війни для підтримки держави та фінансування видатків бюджету НБУ надрукував понад 350 млрд. грн. Зрештою, емітована гривня опинилася на депозитних рахунках банків у НБУ. Це пояснюється тим, що уряд витратив кошти на виплату зарплат бюджетникам і військовим. Переважна частина цих грошей залишилася на банківських рахунках клієнтів (поточних та депозитних). Натомість банки, маючи у наявності такі кошти, вкладали їх у депозитні сертифікати. По-перше, це вигідно та менш ризиковано, ніж надавати кредити. По-друге, банки обмежені у розміщенні таких грошей, оскільки вони мають бути готові у будь-який момент повернути їх

власникам. Тому банки інвестують їх у надкороткі інструменти, такі-от як депозитні сертифікати НБУ [268].

Проведений аналіз засвідчив, що у 2022 році відбулося суттєве збільшення обсягів коштів населення та бізнесу у банках. Проте це сталося завдяки зростанню балансів на поточних рахунках на 200 млрд. грн. із одночасним зменшенням обсягів строкових депозитів. Поточні рахунки та депозити на вимогу мають особливу рису: клієнт банку може у будь-який момент зняти гроші або витратити їх на покупки товарів і послуг. Це означає, що банки повинні мати гроші, так би мовити, «під рукою» для забезпечення таких операцій. Тому вони й віддають перевагу щодо вкладення цих ресурсів у депозитні сертифікати НБУ. Водночас банки мають інший варіант використання цих коштів, інвестуючи їх, наприклад, в ОВДП. Однак, як ми визначили вище, основна проблема полягає в обсягах доходів: банкам не вигідно вкладатися в інструменти з нижчою ставкою, якщо на ринку доступні вищі.

Зважаючи на дворівневу структуру банківської системи та подвійну природу грошей, позбутися надмірної ліквідності банків є вкрай непросто. Тобто, навіть якщо банки одночасно переведуть усі гроші з депозитних сертифікатів в ОВДП, це майже не вплине на загальний рівень ліквідності. Адже, коли банки купують ОВДП, уряд переважно витрачає ці кошти на соціальні виплати, які знову повертаються у банківську систему. Тому виникає запитання: чому банки так не роблять, якщо після вкладення у державні облігації їх загальний рівень ліквідності все одно не зміниться? Насамперед, це обумовлено необхідністю мати постійний доступ до коштів, аби не втратити запас ліквідності та не спровокувати проблеми із розрахунками клієнтів і порушити довіру до банківської системи. До того ж, при загальному незмінному рівні ліквідності у системі, вона може змінитися у конкретному банку. До прикладу, один банк перевів гроші з депозитних сертифікатів у ОВДП. Міністерством фінансів отримані кошти витрачено на заробітні плати бюджетникам. Однак, рахунки останніх знаходяться в іншому банку, який, зі свого боку, вкладе ці гроші у депозитні сертифікати НБУ. Дійсно, загальний рівень ліквідності банківського

сектору буде на тому ж рівні, проте перший банк втратить доступ до цих коштів та похитне свій фінансовий стан.

Зазначимо, що саме різниця у дохідності між депозитними сертифікатами та ОВДП є однією з ключових причин, чому банки не інвестують тимчасово вільні кошти у державні боргові інструменти.

За ситуації, що складалася у 2022 році, чимало фахівців зверталися до Національного банку України із пропозицією щодо зниження облікової ставки з метою підштовхнути банки активніше інвестувати кошти у державні облігації. Однак з позиції регулятора такий крок може поставити під питання його здатність впливати на ціни та стримувати інфляцію. Обраний режим інфляційного таргетування не давав змогу Нацбанку знижувати облікову ставку за умов зростаючої інфляції протягом 2022-го – першої половини 2023 років. Окрім того, високі ставки за депозитними сертифікатами є важливим джерелом доходів для банківської системи, яка починає відчувати втрати через війну. За оцінками експертів, обсяги непрацюючих кредитів зростуть мінімум на 20 %. Тому вкладення банків у депозитні сертифікати НБУ нині є стабільним джерелом банківських доходів [268].

Однак, слід зауважити, що депозитні сертифікати характеризуються низкою ризиків, які можуть стати відчутними у майбутньому. Наразі вони дозволяють вилучати гроші з обігу, певним чином стримуючи інфляцію. Але ця ситуація може змінитися після закінчення війни, коли населення та підприємства почнуть активніше витрачати гроші, відновиться кредитування. Тоді кошти, вкладені у депозитні сертифікати НБУ, повернуться в обіг та можуть спровокувати суттєве збільшення грошової маси та розкручування інфляційної спіралі. Одним зі способів зменшення цього ризику у майбутньому є перехід коштів клієнтів із рахунків на вимогу у строкові вклади вже нині. Це змусить банки шукати інші напрями розміщенні таких залучених ресурсів (до прикладу, інвестувати у відновлення економіки). Це питання лежить у площині не стільки окремих банків, скільки уряду та центробанку. Кредитні установи мають мотивувати громадян вкладати гроші на строкові рахунки. Інакше сьогоднішня

надлишкова ліквідність банківської системи може завдати суттєвої шкоди економіці України у післявоєнний період [268].

За вирішення цієї проблеми НБУ взявся на початку 2023 року. Задля спонукання банків залучати більше коштів на строкові депозити введено нові норми обов'язкового резервування для банків. Як відомо, обов'язкові резерви є «одним із традиційних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого Національний банк визначає, який відсоток від обсягу залучених депозитів та інших зобов'язань банки мають резервувати на своєму кореспондентському рахунку у НБУ» [286]. Потреба у зміні норм виникла через проблеми з монетарною трансмісією, яку визначають як «процес послідовної передачі імпульсів монетарної політики центрального банку на макроекономічні змінні» [301]. Так, упродовж останнього року більшість банків не реагувала на рішення регулятора щодо підвищення облікової ставки з 10 до 25 % у червні 2022 р., адже очікувалося, що банки відповідним чином підвищать свої власні ставки за кредитами та депозитами. Однак, це зробили одиниці. Результат вже відомий: кошти на поточних рахунках склали понад 70 % ресурсів банків. Зауважимо, що Нацбанк неодноразово відчував проблеми з реагуванням банків на його рішення. Проте, у 2022 році ця проблема набула серйозних масштабів. Саме тому доповненням до зміни облікової ставки стало введення нових підвищених норм обов'язкових резервів із метою регулювання профіциту ліквідності у банківській системі. За попередніми розрахунками, близько 200 млрд. грн. банки будуть змушені зарезервувати, вивівши їх із депозитних сертифікатів. У підсумку банки почнуть отримувати менше доходів, що спонукатиме їх шукати інші можливості для розміщення коштів [297]. Крім того, банкам буде більш вигідно заохочувати населення відкривати строкові депозити, адже за їх поточними рахунками та вкладками на вимогу НБУ встановив норму резервування 20 % від обсягу таких коштів. Отже, підвищення норм обов'язкового резервування передусім є інструментом для контролю над профіцитом ліквідності.

За оцінками НБУ такий захід сприятиме зменшенню надмірної ліквідності у банківській системі та мотивує банки до більш активної конкурентної боротьби

за залучення строкових вкладів від клієнтів. Крім того, з метою підтримки інвестування в урядові облігації банки отримали можливість покривати до 50 % обов'язкових резервів за допомогою придбання облігацій внутрішньої державної позики. Така ініціатива підштовхне банки брати активну участь у торгах на ринку ОВДП, допоможе уникнути емісійного фінансування дефіциту бюджету та виведе частину вільної ліквідності з банківської системи [287].

На рис. 6 систематизовано кроки НБУ щодо боротьби із профіцитом ліквідності у банківському секторі.

Рис. 6. Заходи НБУ для підвищення ефективності монетарної політики в умовах значного профіциту ліквідності комерційних банків України*

**Джерело: побудовано на основі [293]*

Зауважимо, що крім заходів, пов'язаних із оновленням норм резервування, протягом 2023 року регулятор прийняв рішення щодо зниження облікової ставки до 15 % [283]. На нашу думку, такий крок ще більше підсилить боротьбу із надлишковою ліквідністю банків, адже зниження ключової ставки центробанку вплине й на дохідність його депозитних сертифікатів, які стануть не таким привабливим інструментом інвестування для банків, як раніше.

Робота банківської системи країни за час війни привернула особливу увагу уряду. Економіка нашої країни зазнала безпрецедентного скорочення. Водночас банківські установи значно покращили свій фінансовий стан й, передусім, через вищезазначені обставини. Українські банки отримали чимало вигід всупереч загальному погіршенню економічної ситуації, однак вони не призвели до якісних поліпшень у функціонуванні сектору.

У вересні 2023 року у Верховній раді України було зареєстровано законопроект із пропозицією тимчасово підвищити ставку податку на прибуток для банків. Ці зміни затверджено 8 грудня 2023 року із набуттям чинності Закону України № 3474-IX від 21.11.2023 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків». Отже, відповідно до нововведень ставку податку на прибуток для банків підвищили із 18 % до 25 %. Ця норма набула чинності з 1 січня 2024 року і буде застосована у банках при обчислення відповідного податку у 2024 році. Додатково визначено особливу підвищену ставку податку на прибуток для 2023 року — 50 %, що застосовуватиметься ретроспективно [291].

Такий податок у світовій практиці більш відомий під назвою «податок на непередбачуваний прибуток» («windfall tax»). Він неодноразово впроваджувався у різні часи у США та країнах ЄС та застосовувався до компаній, які користувалися економічними вигодами внаслідок незалежних від них зовнішніх обставин [304]. На наш погляд, введення цього податку для вітчизняних банків може бути цілком виправданим, враховуючи наявність низки економічних і юридичних підстав і, зрештою, з позиції соціальної відповідальності. Збільшення податку на прибуток може стати фінансовим стимулом для банків активніше

інвестувати в економіку, зберігати гроші громадян та позбавитися від надмірної ліквідності.

Отже, сьогодення поставило чимало нових викликів перед банківською системою, які за даних обставин можна подолати тільки об'єднавши зусилля уряду, центрального банку й самих банківських установ.